

V KOMISIJI – KUPITI, NE SEDETI

Komisijaska prodaja (oblačil) po drugi svetovni vojni

Izvirni znanstveni članek | 1.01
Datum prejema: 2. 2. 2017

Izveček: Komisijске trgovine so imele v socialistični Jugoslaviji dvojno vlogo: lahko so bile trgovine z novim, uvoženim (oziroma pretihotapljenim, zaželenim) blagom ali pa trgovine z rabljenimi stvarmi. Prispevek se osredotoča na komisijске trgovine v Sloveniji ob koncu 40. in v začetku 50. let prejšnjega stoletja. Glede na arhivsko in periodično gradivo ter pričevanja so bili to takrat pretežno prostori za prodajo rabljenega blaga, ki jih je iz gospodarskih kot tudi ideoloških razlogov vsaj deloma upravljala invalidska organizacija.

Ključne besede: socializem, potrošnja, komisijске trgovine, oblačilna kultura, Slovenija

Abstract: In socialist Yugoslavia, commission stores played a dual role. They were either shops selling new, imported (or smuggled, desirable) goods or else trading in second-hand goods. The paper focuses on commission stores in Slovenia toward the end of the 1940s and the beginning of the 1950s. Drawing on archival data, periodical publications, and interviews, the paper argues that these were mostly premises selling second-hand ware and managed, at least partly due to ideological motives, by disability organizations.

Key Words: socialism, consumption, commission shops, clothing culture, Slovenia

Komisija in Posrednik kot komisijски trgovini oziroma trgovini s tujo (trdno) valuto

V obdobju 1950–1959 (in pozneje) so se prebivalci (vsaj) Srbije, kot navaja enciklopedija oblačil in mode, z modnimi uvoženimi kosi oblačil oskrbovali v t. i. komisijških trgovinah, ki so za provizijo in ob državni podpori prodajale pretežno pretihotapljene zahodne dobrine (Studen Petrović 2010: 529). Podobno naj bi po Paničevi v 50. letih prejšnjega stoletja takrat razvijajoča se jugoslovanska modna industrija kopirala zahodno modo, z njo pa naj bi se ljudje oskrbovali tudi v komisijških trgovinah – »trgovinah z zaplenjenim in pretihotapljenim blagom iz tujine«, ki jih je bilo v Beogradu in Zagrebu po petindvajset (Panić 2014: 64–65).¹ Za Ljubljano (in splošneje Slovenijo) literature s podobnimi podatki ni, je pa Tomažičeva že pred desetletji navajala, da naj bi bila trgovina s starimi oblekami še nekaj let po drugi svetovni vojni živa, kupovalo in prodajalo naj bi se »v komisiji«: »[S]prva so res kupčevali samo s ponošenimi in rabljenimi, potem so prišle v prodajo

jo obleke iz ameriških paketov, zadnji val pa je bil val tržaških oblek« (Tomažič 1983: 14).

Iz navedenega lahko domnevamo, da so se komisijске trgovine med socializmom v Jugoslaviji pojavljale v dvojni vlogi: kot trgovine z novim, uvoženim (oziroma pretihotapljenim, zaželenim) blagom in obenem kot trgovine z rabljenimi stvarmi. Slednjo vlogo so glede na arhivsko gradivo in pričevanja imele najprej; prispevek jo skuša prikazati ob koncu 40. in v začetku 50. let prejšnjega stoletja, ko se je od leta 1949 začela svobodna (nič več omejena na točke) prodaja oziroma nabava najnujnejših kosov oblačil (Panić 2014: 64).

Vprašanja kdaj, kako, v kolikšni meri in za koliko časa so se vsaj nekatere komisijске trgovine v nadaljnjih desetletjih spremenile v prostore prodaje pretežno pretihotapljenih zahodnih dobrin (Studen Petrović 2010: 529; prim. Panić 2014: 64–65), pa zaenkrat ostajajo šele zastavljena. Ne glede na to pa komisijških trgovin v Sloveniji v 40. in 50. letih 20. stoletja, kot skuša pokazati tudi pričujoči prispevek, ne moremo enačiti z zgolj po socialističnih državah širše razprostranjenim fenomenom trgovin, v katerih se je kupovalo s tujo (trdno) valuto, s t. i. *foreign* oziroma (pogosteje) *hard currency shops*. Literatura jih večinoma opredeljuje kot eno od oblik socialistične potrošnje,² kot

¹ V prispevku pišem predvsem o (slovenskih) komisijških trgovinah Komisija oziroma Posrednik, trgovsko podjetje iz Beograda, ki se je po drugi svetovni vojni ukvarjalo s komisijško prodajo (pretežno pretihotapljenega) tujega blaga in starin, pa se je imenovalo Komision. Mnogi posamezniki naj bi v njem kupili prve kavbojke, šuškarke, najlonke, vijetnamke in allstarke, številni drugi (sploh iz premožnih predvojnih družin) pa, da bi preživeli povojne razmere, so mu prodajali svoje starine, slike ali dragocenosti. Nova komunistična elita in zaposleni v Komisionu naj bi tako poceni prišli do vrednih predmetov in z nesrečo teh ljudi tudi bogateli. V Zagrebu so se podobne trgovine, ki naj bi bile na začetku 80. let prejšnjega stoletja še zelo priljubljene, imenoval Posrednik, medtem kot naj bi beograjski Komision v zadnjih letih socialistične Jugoslavije že popolnoma izgubil svoj namen (Spletni vir 1; Spletni vir 2).

² Potrošnja oziroma njeno pomanjkanje, splošneje ekonomija pomanjkanja, je ena od antropološko najpogosteje raziskovanih tem v zvezi z nekdanjimi socialističnimi državami (Thelen 2011). Podobno kot na Zahodu so jo tudi raziskovalci socialističnih družb povezovali z modernizacijo, a obenem ugotavljali, da naj bi bil socialistični potrošnik drugačen kot zahodni. Vzhodnoevropske države so namreč podpirale tako formalno kot neformalno potrošnjo, zato naj bi se v njih izoblikovale tudi kompleksnejše oblike potrošnje (Bren in Neuberger

notranje, državno vodene črne trge vzhodnega bloka oziroma državne načine njihovega monopoliziranja (prim. Bren in Neuberger 2012: 6), ki so bili potrebni zaradi oskrbovanja držav z devizami, nujnimi za zunanjetrgovinska poslovanja.³ V članku pa pišem o komisijskih trgovinah in njihovem posredovanju predvsem pri prodaji oblačil v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni v Sloveniji. Takrat je njihovo delovanje vsaj deloma prevzela invalidska organizacija, z arhivskimi, s periodičnimi ter z ustnimi viri pa skušam predstaviti, kje vse so te trgovine v Sloveniji obstajale, ter s čim, tudi s kakšnimi družbeno povzročenimi težavami, so se ukvarjale. Do prvih podatkov o komisijskih trgovinah po drugi svetovni vojni sem prišla z vpogledom v različne povojne adresarje.⁴ Pregledala sem različne fonde Zgodovinskega arhiva Ljubljana, v Arhivu Republike Slovenije pa nekatere škatle fonda Glavnega odbora Zveze vojaških vojnih invalidov (ZVVI) Slovenije (1945–1962).⁵ Prav tako sem pregledala časopis *Invalidski*

vestnik, ki je izhajal med letoma 1946 in 1962 – glede na gospodarsko dejavnost invalidske organizacije vse izvode časopisa med letoma 1946 in 1954, za primerjavo pa tudi celotni letnik 1962. V Muzeju novejšje zgodovine Ljubljana so mi v zvezi s komisijskimi trgovinami in starinarnicami v zbirkah časopisne hiše Delo, Naceta Bizilja, Miloša Švabića, Marjana Ciglića in Edija Šelhausa poiskali tudi fotografsko gradivo, o delovanju komisijskih trgovin pa sem se pogovarjala tudi s predsednikom Društva vojnih invalidov Ljubljana ter z nekdanjo predsednico Društva galeristov in starinarjev Slovenije.

»Kaj bi s starinarno?«: Kratka (pred)zgodovina (komisijskega) trgovanja z rabljenim blagom

Antikvariati kot trgovine s predmeti starinske vrednosti naj bi se na Slovenskem pojavili ob koncu 18. stoletja, prvi registrirani antikvarji naj bi bili z začetka 19. stoletja, prva omemba antikvariata v adresarjih pa sega v leto 1900. Adresar iz leta 1928 za Ljubljano navaja dva antikvariata (na Kongresnem trgu 1 s podružnico na Mestnem trgu 17 in na Starem trgu 34), omenjeni pa so tudi prodajalna antikvitet oziroma predmetov starinske vrednosti (na sv. Petra cesti, tj. današnji Trubarjevi cesti) in enajst starinarjev – od teh je bila večina na Gallusovem nabrežju (9), po eden pa na Mestnem trgu in Krakovskem nasipu (Glavan 2003: 314–316). V posebni rubriki antikvariati so v adresarju iz leta 1933 za Ljubljano omenjeni štirje, in sicer na Starem trgu 10 in 34 ter na sv. Petra cesti in Rimski cesti (prav tam: 317). Starinarstvo kot »trgovina z rabljenimi predmeti (blagom) vsake vrste«⁶ je v tem obdobju smelo delovati »samo po mestih in večjih krajih, in sicer samo v ulicah, posebej v ta namen določenih, po zaslišanju sanitetnega in policijskega oblastva« (Drugi vir 1: 563). Dejavnost se je morala »ravnati po vseh policijskih predpisih in naredbah v korist javne varnosti,« trgovci naj bi blago denimo razkužili (prav tam). Znani so bili tudi komisionarji oziroma trgovci, ki so sklepali »trgovske posle v lastnem imenu po nalogu in na račun drugega« in ki so morali »prodati ali nakupiti po ceni, ki jo je komitent določil« (prav tam:

2012: 5). O razliki med potrošnjo kot splošnejšim in vrednostno nevtralnijšim razumevanjem proizvodnje in distribuiranja dobrin ter potrošništvom kot fenomenom zahodnih družb, ki jih usmerjajo in mobilizirajo marketinške in korporacijske strategije, te pa sprožajo in zadovoljujejo različne strasti in želje, gl. npr. Bren in Neuberger 2012: 4–5.

3 Veriga državnih trgovin, v katerih se je kupovalo le s tujo (trdno) valuto, Torgsin, je v Sovjetski zvezi kot način financiranja industrije nastala že v 30. letih prejšnjega stoletja. Po drugi svetovni vojni pa so se v Sovjetski zvezi, Čehoslovaški in Bolgariji že v 50. letih pojavile posebne trgovine (sprva le) za tujce oziroma državljane, zaposlene v tujini. Ob sovjetski Beriozki, čehoslovaškem Tuzexu in bolgarskem Corecomu je v začetku 60. let Vzhodna Nemčija odprla Intershop, v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja pa so delovali še poljski Pewex, romunski Comturist in madžarski Interturist. Literatura omenja le, da v Jugoslaviji vsaj v 70. letih prejšnjega stoletja oblasti več niso preverjale, kako so državljani prišli do deviz, s katerimi so lahko kupovali v takšnih trgovinah. Tako liberalne so si želele biti tudi nekatere druge socialistične države, denimo Čehoslovaška (Bren 2012: 34; prim. Spletni vir 4; Zatlin 1999, 2007; Guentcheva 2009; Ivanova 2013). A sogovornik se je že za 50. leta prejšnjega stoletja spomnil, da naj bi posebna trgovina, v kateri so lahko kupovali le z devizami, sicer le za krajši čas obstajala tudi v Ljubljani, da pa si sam vanjo ni upal iti prav zaradi nadzora (Ustni vir 2).

4 Za predlog, kako začeti raziskovalno delo, se zahvaljujem kolegici Mariji Počivavšek.

5 Arhivske vire o komisijskih trgovinah sem iskala upoštevajoč adresarje, ki so trgovine vpisovali po dejavnostih, tj. kot komisijske trgovine, s čimer sem iz obravnave, domnevam, izpuščala tudi najrazličnejše komisijske trgovine, ki so bile poimenovane denimo po priimkih njihovih lastnikov, ne pa po dejavnosti. Sodeč denimo po kartoteki podjetij od št. 321 do št. 410 so namreč poleg komisijskih trgovin ZVVI leta 1948 obstajale tudi druge, zasebne komisijske trgovine že iz predvojnih let. A vsaj nekatere so leta 1949 likvidirali, komisijske trgovine ZVVI pa so od njih lahko prevzele blago. Tako so v kartoteki fascikla št. 17 med podjetji, razvrščenimi med št. 321 in št. 410, s št. 350, 369, 389, 398 in 408 vpisana še podjetja: Jugospecial A. Bucik (registrirano 21. 10. 1933 kot trgovska agentura in komisijska trgovina za nakup in prodajo »blaga vsake vrste posebno manufakturnega blaga in slik na platno«), podjetje Kimovec co. (registrirano 16. 7. 1932 kot splošna trgovska agentura in komisija za nakup in prodajo vseh vrst blaga, zlasti »vsakovrstnih strojev,

motornih in drugih vozil, gramofonov, gramofonskih plošč, radio in foto aparatov, k gorenjim predmetom spadajočih rezervnih delov in potrebščin, vsakovrstnih tehničnih, športnih in gospodarskih predmetov in potrebščin«), podjetje Komisija in trgovina z usnjem Union (registrirano 10. 3. 1933), podjetje Kregar et co. (registrirano 29. 7. 1927 s predmetom »Prevzemanje blaga v komisijsko prodajo in zastopstvo trvdk ter tvornic, od katerih je dotično blago prispelo«) ter podjetje Lampret in drug (registrirano 27. 1. 1927 kot komisijska trgovina z avtomobili in tehničnimi predmeti) (Arhivski vir 38).

6 Čeprav je pri geslu starinarstvo zapisano, da »trgovine s predmeti, katerih vrednost s časom in z rabo raste ali se zbog njih umetniška vrednost ne zmanjšuje (starine in antikvite)«, niso vezane na koncesijo (Drugi vir 1: 563), geslo koncesije v istem leksikonu med »koncesijoniranimi obrtni« pod zap. št. 31 navaja tudi trgovanje s starinami (Drugi vir 1: 570–572).

564).⁷ Starinarstvo (vključno z zastavljalnicami) je bilo v letih tik pred drugo svetovno vojno torej omejeno na (večje) kraje in še tam le na določene ulice,⁸ podrejeno pa je bilo tudi higienskim določilom in določilom v zvezi z javno varnostjo.

A prva leta po drugi svetovni vojni so bila (pre)prodaji starih in rabljenih reči še manj naklonjena: »Obdobje po drugi svetovni vojni je negativno vplivalo na zbiranje starin in umetnin« (Glavan 2003: 314).⁹ Oziroma: »Starina je bila zmeraj nekaj, kar je bilo meščanskega, in to je bilo prepovedano in to je za bogate in to ni [...] Pol je bilo to prepovedano, no. To je bila tabu tema«¹⁰ (Ustni vir 1). Še najmanj omejena je bila prodaja starih knjig:

Takratna oblast ni pustila, da se to prodaja, to je moglo iti skozi trgovino pa konec [...] Veste, kaj so se lahko prodajale, take stare brošure pa to. [...] Umetnine so morale biti vse registrirane, veste. Niso se smele prodajati. So bile celo, sem poznal primere, ko so bili ljudje kaznovani, ker so s tem švercali. S temi umetninami, ne. (Ustni vir 2)

V takšnih razmerah je ZVVI, kot kažejo številni arhivski viri, navedeni v nadaljevanju prispevka, prevzela tudi vodenje komisijskih trgovin. Zvezni invalidski organizaciji je namreč država že leta 1945 dala v upravljanje številne trgovine, trafike, loterije, gostinska in obrtna podjetja – v Sloveniji je že leta 1945 prevzela prodajo srečk Državne razredne loterije, maloprodajo tobačnih izdelkov in nekaj gostinskih obratov – maja 1946 pa so s posebnim zakonom v novi državi nastali temelji za njen invalidski gospodarski sistem. Uradna invalidska podjetja so nastajala od leta 1947 in leta 1951 prešla v upravo delavskih svetov (Repe

2005: 186–187, 207–208), a kljub temu so sčasoma dobila poseben status in še naprej zaposlovala invalide:

Invalidska podjetja, zlasti tista s področja turizma, gostinstva, prodaje, monopoliziranih izdelkov (tobak, vžigalice), loterija in podobno so dajala možnost dobrega in hitrega zaslužka, ki se mu je bilo tudi v administrativnem planskem gospodarstvu težko upreti, čeprav ni bil v skladu z vladajočo ideologijo. (Repe 2005: 208)

Posredovanje pri prodaji rabljenih predmetov je invalidska organizacija torej prevzela iz gospodarskih kot obenem ideoloških razlogov: »Akumulacija od vseh invalidskih podjetij in torej tudi invalidskega podjetja »KOMISIJE« v Ljubljani je namenjena predvsem za izplačevanje invalidnim invalidom iz območja LRS« (Arhivski vir 34).¹¹ Po drugi strani pa:

»Kaj bi s starinarno?« bi marsikdo rekel in zmigal z rameni. Pa ni tako, kajti ravno s tako uslužnostno trgovino, ki je v rokah invalidske organizacije, se obvarujejo mnogi socialno šibkejši pred špekulativnim izkoriščanjem človeka po človeku. Če upoštevamo dejstvo, da v Celju starinarnice sploh ni bilo, tedaj bomo lahko razumeli, da bodo s spolnitvijo tega podjetja najrazličnejši delomrzni špekulanti povsem izločeni od preprodaje starih in tudi dragocenih predmetov [...] Vodja Starinarne tovariš Gantar Valentin je pripovedoval, da bo MLO izdal poseben odlok, na osnovi katerega bo edino Starinarna upravičena sprejemati razne predmete v komisijsko prodajo. (Časopisni vir 1)¹²

Čeprav je socializem v (zahodni) literaturi portretiran kot potraten in proizvajajoč odpadke, se po Gillejevi ta slika dostikrat torej ne sklada s spomini in praksami varčevanja ter zbiranja odpadkov. V nasprotju z odpadki v kapitalističnih državah, kjer se pojavljajo v marginalnih prostorih, naj bi socialistične družbe (pomanjkanja) odpadke namreč razumele kot ploden, uporaben material, kot eno od svojih nalog naj bi zato tudi prepoznale registriranje, zbiranje, redistribuiranje in organiziranje ponovne rabe oziroma recikliranja odpadkov (Gille 2007: 23, 322). V prvih letih po drugi svetovni vojni, ko je denimo preskrba s tekstilijami januarja 1946 dosegla povprečno 12–15 odstotkov stanja v letu 1929, sredi leta 1946 pa naj bi znašala že 35 odstot-

7 Trgovsko-gospodarski leksikon s konca 30. let prejšnjega stoletja omenja tudi zastavljalnice in razlikuje zastavljalnice-obrti, ki »služijo pridobitnim namenom lastnikov (podjetnikov)« ter humanitarne zastavljalnice, ki »služijo predvsem humanitetnim namenom, ker podpirajo gospodarsko slabše sloje v dobah prehodne krize«. Slednje niso bile vezane na predpise obrtnega zakona, ampak so sodile med koncesionirane obrti, za katere je po obrtnem zakonu veljalo, da »se smejo ustanoviti samo v mestih z več ko 10.000 prebivalci«, kjer naj bi jih prvenstveno ustanovljale mestne občine ali hranilnice (Drugi vir 1: 639).

8 Največja gostota antikvarne dejavnosti je bila v Ljubljani med letoma 1879 in 1999 na Kongresnem trgu (7), Mestnem trgu (4), Starem trgu (2), Čopovi ulici (2) ter Dvornem trgu, Ciril-Methodovem trgu, Rimski, Trubarjevi in Nazorjevi ulici (1) (Glavan 2003: 321).

9 »Po drugi svetovni vojni sta v Ljubljani delovala Antikvariat Mladinske knjige na Nazorjevi ulici 1 [...] in Antikvariat Cankarjeve založbe na Miklošičevi cesti 16«, slednji se je leta 1965 ob preselitvi v nove prostore preimenoval v Trubarjev antikvariat (Glavan 2003: 319).

10 Vendar trgovanje s starinami po besedah sogovornice tudi v najzgodnejšem obdobju po drugi svetovni vojni ni bilo prepovedano vsem – antiko Lovšin na Vegovi ulici v Ljubljani naj bi za kratek čas denimo vodila tašča vodilnega politika Ivana Mačka – Matije (Ustni vir 1). Politična elita se je leta 1945 z (zaplenjenimi) starinami oskrbovala tudi v Federalnem zbirnem centru (Ustni vir 2; prim. Kodrič-Dačić 2000; Spletni vir 3).

11 Po Titovem naročilu je bilo na drugem zveznem kongresu ZVVI predvideno, da organizacija sama prevzame skrb za izplačevanje invalidnim svojim članom, kar se je v celoti uresničilo leta 1951. A že po letu 1953 se je gospodarska dejavnost ZVVI končala, zveza je denimo 46 podjetij prepustila samoupravnemu gospodarstvu, leta 1961 pa se je organizacija z Zvezo borcev NOV in Združenjem oficirjev in podoficirjev združila v Zvezo združenj borcev NOVJ (Repe 2005: 185–186, 197 in 200).

12 Prim.: V Celju naj bi Starinarna delovala od 1. 11. 1947; »omogoča, da so najrazličnejši delomrzni špekulanti povsem izločeni od preprodaje starih in tudi dragocenih predmetov« (Časopisni vir 2).

kov predvojne, je bilo tako tudi v Sloveniji predvsem treba zagotoviti najnujnejše dobrine, med njimi tudi oblačila in obutev. V okviru zagotovljene preskrbe je za nabavo tekstilij in obutve jamčila država, potrošniki so bili razdeljeni v razrede, obstajale pa so posebne nakaznice za nakup tekstila in obutve (Himmelreich 2008: 136). Med oktobrom 1946 in koncem septembra 1947 so za nakup oblačil in obutve obstajale posebne oblačilne karte oziroma nakaznice, od januarja 1946 pa tudi posebne nakaznice za čevlje, ki jih je zelo primanjkovalo (prav tam: 85–87). Do oblačil je bilo težko priti še vsa 50. leta prejšnjega stoletja: »*Ker za tekstil je bilo vprašanje, veste. Recimo, če ste vi imela eno obleko, pa ste jo dala v komisijsko prodajo, je v luft izginila, veste. Ni bilo tekstila, ne [...] Je bilo pomanjkanje. Vse je šlo, veste*« (Ustni vir 2; prim. Arhivski vir 27).¹³ V tem obdobju in v takšnih razmerah so pod upravo ZVVI torej začele delovati tudi (nekatero) komisijske trgovine, še pred njimi, vsaj v obdobju 1945–1947, pa so za (prednostno) preskrbo (invalidov) z oblačili¹⁴ skrbele tudi invalidske zadruge:

[...] takoj pristopiti k delu za ustanovitev invalidske nabavljalne zadruge, ki bi potom svojih poslovalnic na deželi razpečevala blago med svoje žrtve, bodisi po znižanih cenah, bodisi brezplačno, da je za dobavo potrebnih živil in oblačilnih predmetov takoj sestaviti trebovanje, računajoč z živilskimi in oblačilnimi potrebščinami za 60000 oseb za dobo 3 mesecev. Blago se bo dobilo od UNRRE¹⁵ morebiti brezplačno ali pa ga bo plačalo ministrstvo in bi se razpečevalo med vojne žrtve po minimalnih cenah in to v mesecih november, december in januar, ko živila najbrže ne bodo več racionalizirana. Tako bodo imeli korist od tega samo vojne žrtve in zadruga. (Arhivski vir 25)

Leta 1951 je analiza glavnega odbora ZVVI Slovenije pokazala, da je pod okriljem zveze delovalo 61 invalidskih podjetij, od tega osem trgovin in od teh pet komisijskih: nobena ni bila na Primorskem, kjer še ni bilo rešeno vprašanje meje z Italijo,¹⁶ bile pa so v Ljubljani, Mariboru, Celju in Murski Soboti, trgovino v Trbovljah pa so leta 1951 ukinili (Arhivski vir 2). Kot se je spominjal sogovornik, so

komisijske trgovine kot trgovine z rabljenim blagom (vsaj v Ljubljani) zaradi slabe preskrbe z osnovnimi življenjskimi potrebščinami, tudi oblačili, obstajale vsaj skozi celotna 50. leta prejšnjega stoletja:

Veste, komisijske trgovine so še dolgo zdržale. 50. leta so se nekako karte ukinile. Torej ni bilo več kart, samo s tem ni trg bil nič boljše založen kot prej [...] Tamle okoli 60. leta se je tole malo sprostilo. Blaga je počasi zmeraj več bilo na trgu, službe so bile, samoupravljanje se je začelo uvajati. (Ustni vir 2)

V Komisijo (Posrednik) v Ljubljano, Maribor, Celje, Mursko Soboto, Trbovlje ...

V Ljubljani je mestni ljudski odbor ZVVIS 10. avgusta 1948 ustanovil podjetje Komisija, prodajalo naj bi raznovrstno blago, ki ga je prevzelo tudi od nekdanjih komisijskih trgovin in trgovin s starinami: »Javite nam tudi iz katerih bivših komisijskih trgovin in trgovin s starinami ste doslej že prevzeli inventar in blago« (Arhivski vir 30; prim. Arhivski vir 31 in Arhivski vir 32).¹⁷ Podjetje je imelo sedež na Starem trgu 9, razdeljeno pa je bilo na upravo z računovodstvom, poslovalnice in magazin oziroma skladišče (Arhivski vir 33). Leta 1952 je bilo v Ljubljani sedem invalidskih podjetij, od tega so bile štiri komisijske trgovine združene v okviru istega podjetja Komisija: dve poslovalnici podjetja sta delovali na Starem trgu 4 – ena je odkupovala in prodajala tehnične in galanterijske predmete, druga pa konfekcijo – poslovalnica na Starem trgu 9 je odkupovala in prodajala pohištvo in glasbila, »za razširitev prodaje komisijskih predmetov« pa so tega leta Komisiji dodelili tudi lokal Pred Škofijo 16 (na današnjem Ciril-Methodovem trgu), ki je prav tako odkupoval in prodajal konfekcijo in galanterijo (Arhivski vir 7; prim. Arhivski vir 35; Arhivski vir 36; Arhivski vir 37). Skupnega poslovanja in specializiranosti poslovalnic se je spomnil tudi sogovornik:

Vedel sem, da so bile to združene te trgovine, med sabo so bile povezane in je bilo eno skupno poslovanje. Tuki notri so pa ljudje nosili vse, od starih oblek, malo so bile pa specializirane. Nekaj so oblačila pa te stvari, tekstil se je prodajal, nekje so staro robo prodajali, slike so se prodajale, nekje se je prodajala tehnična roba. (Ustni vir 2)

Med »podjetji, raznimi (odpad, oskrbovanje, usluge, snaga, komisija, dvokolesa itd.)« je invalidsko podjetje Komisija na Starem trgu 4 v Gospodarskem adresarju glavnega mesta Ljubljane navedeno tudi leta 1953 (Drugi vir 2: 88). Leta 1957 je sodeč po arhivskih virih Komisija še vedno imela štiri poslovalnice na že navedenih naslovih, le da je pri poslovalnici na naslovu Stari trg 4 navedeno, da je

¹⁷ Invalidska organizacija je bila nasploh prva, ki je »pristopila k likvidaciji privatnih komisijskih trgovin« (Arhivski vir 34).

¹³ Boljše razmere za razvoj modne industrije in konfekcije so se v Jugoslaviji vzpostavile po letu 1959, ko so normative in standarde prilagodili evropskemu povprečju, proizvodnja oblek pa je naraščala predvsem po letu 1960 (Rendla 2014: 127).

¹⁴ Udarniki, novatorji, racionalizatorji, nosečnice pa tudi vojni invalidi so pri oskrbi (tudi) z oblačili v tem obdobju namreč imeli prednost (Arhivski vir 27).

¹⁵ UNRRA, United Nations Relief and Rehabilitation Administration oziroma Uprava Združenih narodov za pomoč in obnovo, je po drugi svetovni vojni tudi Jugoslaviji nudila materialno pomoč s hrano, z oblačili in s posteljino (Ajlec 2013: 84).

¹⁶ Gl. npr. poročilo za občinski ljudski odbor ZVVIS Sežana, ki je po- se prevzel 1. 5. 1947 in po navedbah deloval v slabih razmerah (Arhivski vir 26).

INVALIDSKO TRGOVSKO PODJETJE

Komisija Ljubljana

telefon 21-723 **STARI TRG 4** telefon 21-723

sprejema in prodaja
komisijsko vse vrste blaga

porcelan, pribore (jedilni, lovski, risalni), kristalne izdelke, nakit (kamni, uhani, prstani, broše), žepne in naročne ure, fotoaparate ter vsakovrstno precizno tehnično orodje.

Vsakovrstno damsko in moško blago ter obleke, plašče, pohištveno blago, trikotažo in modno galanterijo l. dr.

Radio aparate, pisalne stroje, sesalce za prah, obsevalne luči (višinsko sonce), električne peči, likalnice, bicikle, šivalne stroje, telefonske aparate, športne rekvizite (tenis-rekete, žogice ping-pong, smuči).

Pohištvo: samske in zakonske spalnice ter kuhinjske opreme, kauče, otomane, preproge, štedilnike l. dr.

Blago sprejemamo: Ljubljana, Stari trg 4 in Ciril-Metodova 16 (Pred škofijo)

Poslovalnica I.
»Razna galanterija«
Stari trg 4

Poslovalnica II.
»Konfekcija«
Stari trg 4
in
Ciril-Metodova 16

Poslovalnica III.
»Aparati in pohištvo«
Stari trg 9

Oglas invalidskega trgovskega podjetja Komisija Ljubljana.
Vir: *Invalidski vestnik*, 23. 12. 1953, 8.

šlo za »sprejemališče«. »Predmet poslovanja« podjetja je bila »komisijska prodaja vseh premičnih stvari v svojem imenu«, pri čemer podjetje ni smelo prodajati »premičnih stvari gospodarskih organizacij, ki so njihov proizvod« (Arhivski vir 28). Trgovine so prodajno blago tako večinoma resda pridobivale od zasebnikov, a kot se je spominjal sogovornik:

Ali je v trgovini škart roba recimo bila, se je pokvarila, kakorkoli, se ni mogla v redni trgovini prodajati in se jo je dalo v komisijko. V trgovini se jo je odpisalo, v redni trgovini, potem se jo je pa dalo v komisijko trgovino in se je potem tam prodalo [...] Pravzaprav, bi rekel tako: mi smo jo dali v trgovino, ta roba, iz komisijke trgovine pa so jo naši delavci potem odkupili, ker so vedeli, da je ta roba tam [...] Ker komisijke trgovine so bile izrazito privatne. Mislim, dotoki blaga, je bilo iz privatnega sektorja. (Ustni vir 2)

Tudi leta 1959 je v *Velikem adresarju glavnega mesta Ljubljana* na naslovu Stari trg 9 vpisano podjetje Komisija, medtem ko je v njem tudi komisijka trgovina Posrednik. Njegova uprava je bila na Gallusovem nabrežju 41, njeno sprejemališče na Mestnem trgu, poslovalnica pa na Starem trgu 9 (Drugi vir 4: 269, 273).¹⁸ Konec 40. in v 50. letih je, kot je ugotavljal tudi že Glavan (gl. op. št. 8), komisijka (kot del antikvarne) dejavnost(-i) v Ljubljani tako ostajala omejena na prostore, na katerih je bila znana že v predvojnem času, tj. na (staro)mestno središče – Stari in Mestni trg, Ciril-Metodov trg in tudi Gallusovo nabrežje (Ustni vir 2). V Mariboru je invalidsko podjetje Komisija obstajalo že vsaj od leta 1949. Sedež je imelo na Glavnem trgu 16, vsaj

¹⁸ Komisija in Posrednik naj bi delovala na istem naslovu, kot direktor prve je naveden Savo Vilhar, kot direktor Posrednika pa Savo Vilfan – sklepam, da je šlo za eno (in isto) podjetje oziroma njegovo poslovalnico.

Komisijka trgovina Posrednik, Sprejemališče.
Foto: Marjan Ciglič, 21. 3. 1963.
Hrani: fototeka Muzeja novejšje zgodovine Ljubljana.

že leta 1952 pa je imelo tudi podružnico na Koroški cesti 20.¹⁹ Istega leta je imelo več oddelkov: med drugim oddelk za moške obleke, kostime, plašče, kolesa, harmonike, preproge, radioaparate itd.; drugi oddelk je prodajal ženske obleke, žensko, otroško in moško perilo, čevlje ipd.; tretji pa porcelan, ure, zlatnino, razne instrumente, kuhalnike, servise, jedilni pribor ipd. (Arhivski vir 6). Dve leti pozneje, leta 1954, so ugotavljali, da bo moralo podjetje zaradi večjih potreb po sortiranju in izbiri komisijkega blaga odpreti še eno prodajalno za dragocenosti, nakit, ure, radio aparate, fotoaparate, pisalne stroje in glasbila (Arhivski vir 24). Kot samostojna trgovina pa je bila Komisija (le) z dvema poslovalnicama na Glavnem trgu 16 in Koroški cesti 20 v ilustrirani vodnik po Mariboru in okolici vpisana tudi leta 1955 (Drugi vir 3: 250).

V Celju je (edina) Starinarina na Razlagovi ulici 8 začela delovati 1. 11. 1947, a še leta 1948 ni bila tako dobro založena, da bi lahko pokrila vse povpraševanje: »posebno veliko je povpraševanje po perilu in obutvi – vendar dobiš v njej že prav vse: razne obleke, plašče, čevlje, klobuke, kape, fotoaparate, ure, razna glasbila, smuči, drsalke, okrasne predmete itd.« (Časopisni vir 2; prim. Časopisni vir 1). Leta 1950 je za komisijko trgovanje z rabljenimi predmeti skrbelo invalidsko podjetje Promet z rabljenimi predmeti na Tomšičevem trgu 13; na istem naslovu je delovalo še leta 1952 (Časopisni vir 3; Arhivski vir 13).

¹⁹ Leta 1953 je podjetje z mestno upravo sklenilo najemno pogodbo za lokala na Glavnem trgu 16 in na Koroški cesti (Arhivski vir 20). Čeprav se je istega leta za lokal na Glavnem trgu zanimalo podjetje Moda, se mu Komisija zaradi dobre lokacije v centru mesta ni želela odreči (Arhivski vir 16). Leta 1953 so razmišljali tudi o popravilu obeh lokalov, kar pa so preložili na naslednje leto, ko lokal na Glavnem trgu prav tako še ni bil obnovljen (Arhivski vir 20; Arhivski vir 24; Arhivski vir 23).

Komisijška prodaja na Starem trgu.
Foto: Marjan Ciglič, Ljubljana, 15. 12. 1959.
Hrani: fototeka Muzeja novejšje zgodovine Ljubljana.

S komisijško prodajo rabljenih in novih »potrošnih predmetov, izdelkov domače obrti«, se je vsaj leta 1950 ukvarjalo tudi invalidsko podjetje Komisija z Lendavske 14 v Murski Soboti, leta 1951 pa so odprli in istega leta zaradi slabega poslovanja zaprli tudi invalidsko podjetje Komisija v Trbovljah: »Komisija« v Trbovljah, ki je bila ves čas svojega obstoja pasivna in zato v breme ostalim našim podjetjem, kot taka ni mogla več obstajati. Tudi krajevna potreba ni podana, ker sta v bližini (Ljubljana in Celje) dve enaki naši podjetji« (Časopisni vir 4; prim. Arhivski vir 3; Arhivski vir 5). Viri kažejo, da sta bili vsaj leta 1949 dve komisijški trgovini tudi v Kamniku (Arhivski vir 27), leta 1951 pa je občinski odbor ZVVIS Kamnik (neuspešno) predlagal ustanovitev Komisije v Domžalah: »Ker so Domžale premajhen kraj za tako trgovino, naj se predlog zavrne [...] Še v mestu sedaj komisijške trgovine ne uspevajo tako kot so do sedaj. Poleg tega pa so Domžale tako blizu Ljubljane, da pride vsak raje sem, ker ima večjo izbiro.« (Arhivski vir 4).

Zaposleni, oskrba in poslovanje

V ljubljanski Komisiji (s podružnicami) je bilo leta 1950 zaposlenih 164, leta 1951 pa 160 ljudi, od tega le leta 1951 šest invalidov, v obeh letih pa 120 žensk.²⁰ V mariborski

20 Dve leti pozneje naj bi bila v eni od poslovalnic na Starem trgu 4 zaposlena dva delavca, v drugi poslovalnici na istem naslovu trije, na Starem trgu 9 in v poslovalnici na naslovu Pred škofijo 16 pa naj bi bila prav tako po dva zaposlena (Arhivski vir 7). Po drugem viru iz istega leta naj bi bilo v vseh komisijških trgovinah ZVVI v Ljubljani zaposlenih skupaj 14 ljudi, in sicer v prvi poslovalnici na Starem trgu 4 dva prodajalca, trije administrativni delavci in trije »ostali«, v

Komisijška prodaja na Starem trgu.
Foto: Marjan Ciglič, Ljubljana, 15. 12. 1959.
Hrani: fototeka Muzeja novejšje zgodovine Ljubljana.

trgovini (s podružnicami) je bilo leta 1950 zaposlenih 106, leta 1951 pa 100 ljudi, od tega leta 1950 13, leta 1951 pa štiri invalidi in leta 1950 100, leta 1951 pa 95 žensk.²¹ V celjski trgovini sta bila leta 1950 zaposlena 102 človeka, leta 1951 pa 74 ljudi, od tega leta 1950 22, leta 1951 pa 14 invalidov, leta 1950 69 in leta 1951 58 žensk. V mursko-soboški trgovini pa je bilo leta 1950 zaposlenih devet, leta 1951 pa 26 ljudi, od tega leta 1951 25 invalidov in leta 1951 11 žena (Arhivski vir 2).²² Komisijške trgovine so v različnih letih zaposlovale različno število ljudi – odvisno od velikosti trgovine oziroma kraja, v katerem se je ta nahajala – največkrat nekaj oseb, med njimi tudi invalide oziroma vojne vdove. Tako denimo leta 1954: »Delavski svet sklene, da bi lahko v podjetju zaposlili zaenkrat 25 %

preostalih treh poslovalnicah v mestu pa naj bi delala po dva zaposlena (Arhivski vir 35). Spet tretji vir navaja, da naj bi celotni kolektiv predstavljalo manj kot 30 ljudi (Arhivski vir 28). Leta 1954 naj bi podjetje zaposlovalo povprečno 15 uslužbencev (Arhivski vir 29). Navedeni podatki za leti 1950 in 1951 so v primerjavi s podatki za leti 1953 in 1954 številčno torej izredno visoki in zato vprašljivi. Vse poslovalnice razen tiste na naslovu Pred škofijo 16 naj bi imele leta 1954 letni promet v znesku 9.600.000 din, poslovalnica Pred škofijo 16 pa letni promet 7.200.000 din (Arhivski vir 29).

21 Tudi podatki za mariborsko trgovino za leti 1950 in 1951 se, upoštevajoč druga dva vira, zdijo pretirani: leta 1951 je bilo v njej zaposlenih devet, leta 1952 pa osem oseb (Arhivski vir 12), od tega po drugem viru štiri prodajalke, ena blagajničarka, ena poslovodkinja, en upravnik in en knjigovodja (Arhivski vir 10).

22 Tudi ti podatki o številu zaposlenih v letih 1950 in 1951 so v primerjavi s podatki, dostopnimi za vsa preostala leta oziroma z drugimi podatki za leti 1950 in 1951, izjemni: leta 1949 naj bi bil denimo v komisijških trgovinah (razen v Ljubljani) zaposlen le po en človek, ki je bil obenem cenilec, vodja in blagajnik (Arhivski vir 27).

Komisijaska prodaja na Starem trgu.
Foto: Marjan Ciglič, Ljubljana, 15. 12. 1959.
Hrani: fototeka Muzeja novejšje zgodovine Ljubljana.

oseb zaščiteneh po invalidskem zakonu tj. dva invalida ali vojne vdove« (Arhivski vir 23; prim. Arhivski vir 15; Arhivski vir 17).²³ Od vseh invalidskih podjetij pa naj bi leta 1949 ravno komisijaska trgovina poslovala najboljše, saj naj bi Komisiji v Ljubljani in Mariboru imeli zelo velike prihranke, »skoraj preveč za eno invalidsko podjetje«. Zato so predlagali, da se prispevek teh trgovin v invalidski proračun poveča, zmanjša pa odstotek invalidskih stroškov: »Pri tem bi omenil tudi našo Starinarno v Celju, ki ima tudi veliko prihrankov [...] ker komisije imajo danes največ zaslužka« (Arhivski vir 1). A že v začetku 50. let prejšnjega stoletja naj bi bile tudi komisijaska trgovina bolj previdne pri odkupu in pravočasni prodaji stvari, bolj naj bi se posvečale tudi videzu prodajalne in ustreznemu številu zaposlenih. Denimo leta 1951 mariborska Komisija:

Vzrok neizvršenega plana bi bil predvsem prodaje same ne prosto, ker je podjetje šele v drugem polletju pričelo prodajati tudi na denarne bone. Drugo pa je tudi znižalo promet v komisijaskih trgovinah, ker so že precej napolnjene trgovine z novim različnim blagom, katerega ima široka potrošnja že precej veliko izbiro. (Arhivski vir 12)

Leta 1952 so ugotavljali, da je imela mariborska Komisija zastarele predmete, ki jih niso prodali in naj bi jih zato vrnili lastnikom. Sklenili so, da za dlje časa neprodane predmete zaračunavajo dodatno ležarino: »Predmeti, kateri so

²³ Vsaj v začetku 50. let so ponekod število zaposlenih, sploh administracije, skušali tudi že zniževati, kar pa se vsem ni zdelo smotno, saj naj bi v administrativno osebje denimo resda sodili upravnik in knjigovodja, a tudi blagajničarka, ki pa dopoldne »kasira popoldan pa izplačuje strankam« (Arhivski vir 14).

Komisijaska prodaja na Starem trgu.
Foto: Marjan Ciglič, Ljubljana, 15. 12. 1959.
Hrani: fototeka Muzeja novejšje zgodovine Ljubljana.

med tem časom prodani ter se bodo izplačali se naj odtegne k rednemu 10% odtegljaju²⁴ stranki še 1 % od vsakega zneska, predmeti pa kateri se bodo vrnili se pa naj zaračuna ležarina do zneska din 1.000.-20.- din za zneske nad din 1.000.- pa 1%« (Arhivski vir 9). Sprejemali naj bi le blago, ki bi ga lahko prodali, njegovo ceno pa naj bi postavljali »pravilno«: postavili naj bi višjo in nižjo ceno in blago prodali po nižji ceni, če ga ne bi mogli po višji (Arhivski vir 14). Strokovna izobrazba in »absolutna poštenost« zaposlenih naj bi prispevali k boljši prodaji blaga:

Prejšnja leta strokovna sposobnost ni prišla toliko v poštev kot danes, ko mora znati vsak prodajalec prodati rabljeno robo za dobro, ker imamo že v vseh trgovinah raznega blaga zadosti na zalogi ter ni več takšnega povpraševanja po raznih predmetih kot je to bilo še pred leti. (Arhivski vir 15)

Vse predmete, ki so bili pri inventuri odpisani kot nerabni in brezpredmetni za podjetje ter so bili kot taki izločeni iz nadaljne evidence, naj bi razprodali; vse predmete, ki so bili v komisijaski prodaji več kot pol leta in jih je bilo nemogoče prodati, pa naj bi strankam vrnili (Arhivski vir 15). Še istega leta so čas prodaje predmetov v komisijaski prodaji skrajšali na tri mesece, zaposleni pa naj bi se z ustreznjšim določanjem cen seznanili tudi s skupnim ogledom različnih gospodarskih razstav, denimo v okviru prireditve Mariborski teden:

²⁴ Tudi še leta 1954 je bila vsaj v ljubljanskih komisijaskih trgovinah redna provizija od prodaje 10 odstotkov vrednosti blaga (Arhivski vir 29), kar se je z leti lahko spreminjalo, a je po pričevanju sogovornice lahko naraslo tudi do 25 odstotkov (Ustni vir 2).

Oglas invalidskega podjetja Komisija Celje.

Vir: *Invalidski vestnik*, 22. 4. 1952, 8.

se objavi v časopisu, da naj stranke dvignejo vse blago, ki je dalje kot 3 mesece v komisijski prodaji ker se ne more prodati [...] Tov. Upravnik poroča, da morajo biti prodajalke na tekočem z cenami izven naše trgovine. Delavski svet je sklenil, da si uslužbenci ogledajo skupno v četrtek dne 16. t.m. Mariborski teden. (Arhivski vir 18)

V Ljubljani naj bi bil leta 1954 »dotok blaga v komisijsko prodajo s strani komitentov zadovoljiv« (Arhivski vir 29), tri leta pozneje pa so Pravila trgovskega podjetja Komisija določala: »Ko prinese komitent v prodajo svoje blago se vpiše na komisijski listek prodajna cena, vsota provizije ter neto izplačilo [...] Komisijski listek kakor tudi knjigo stvari podpiše komitent s svojim podpisom.« Neprodane predmete so lastniku brez zaračunavanja ležarine vračali po 30 dneh oziroma šestih mesecih, ko so jim lahko tudi samovoljno znižali ceno:

Blago, ki pa ni prodano se vrne komitentu brez zaračunavanja ležarine to pa samo v slučaju ako se blago vrne po izteku 30 dni od prejema blaga v komisijsko prodajo odnosno pred iztekom 6 mesecev [...] Komitent s svojim podpisom na komisijskem listku tudi pooblasti podjetje da ima podjetje pravico znižati ceno predmetu do cene možne prodaje vendar to šele po izteku 6 mesecev od dneva prevzema blaga v komisijsko prodajo in da komitent sam osebno ne pride dvigniti svojega predmeta odnosno znižati ceno. (Arhivski vir 28)

Uprave trgovin so sčasoma začele skrbeti za ažurno prodajo predmetov, ki so jo skušale povečati tudi z večjo ustrežljivostjo zaposlenih:

bi morale prodajalke biti strankam bolj ustrežljive, pravilno naj prikažejo kvaliteto, pravilno primerjati cene med artikli [...] ter imeti zmiraj prijazno lice, ker bo le na tak način lahko podjetje imelo več prometa [...] kolektiv naj bi pazil na red in čistočo v prodajalnah ter s tem pokazal res higienski lokal tako, da bo stranka z veseljem stopila v prodajalno. (Arhivski vir 14)

Skrbeli so za urejenost prodajaln, denimo mariborskih, pred katerima naj bi leta 1952 prepleskali napisne table, pred eno prodajalno pa naj bi postavili tudi koš za smeti:

ker so pločniki stalno polni ogrizkov in papirja isto tako na Koroški cesti in potem tudi napraviti izložbe, kar se že precej dolgo zavlakuje, ker iste nimajo nobenega izgleda ter kvarijo izgled drugim sosednim trgovinam, najbolj pa še vsled tega, ker je prodajalna ravno na Glavnem trgu [...] Nujno bi bilo treba nabaviti tudi prašno olje, da se vsaj pred zimo prodajalne temeljito očistijo. (Arhivski vir 11)

Ureditev in renovacija poslovnih prostorov na Glavnem trgu in Koroški cesti v Mariboru sta bili predvideni v poletnih mesecih tudi leta 1953, saj naj bi bile prodajalne »očiščene vse stare navlake ter ne smejo kazati znake stariarne« (Arhivski vir 15). Uslužbenci naj sicer ne bi pometali v trgovini že med delovnim časom, ko so stranke še v prodajalni, ampak po njem – v Mariboru je bilo leta 1952 to med 18.30 in 19. uro (Arhivski vir 10). Zaposlene so tudi opozarjali, naj s kupci ne bi po nepotrebnem klepetali, ampak se posvečali predvsem prodaji: »Tov. Upravnik še opominja, prodajalke naj se ne ustavljajo na oddelkih dalj časa razni znanci in znanke, ker vsled tega prodajalka sama nemore postreči stranko kot to zahteva socialistična trgovina« (Arhivski vir 17). Čeprav naj bi bile plače zaposlenih (vsaj leta 1952 in vsaj v celjski trgovini) zelo nizke, so skušali zaposlene za delo motivirati tudi drugače, denimo tako, da so prejeli dodatna sredstva za nabavo delovnih plaščev, najboljši delavci celjske trgovine pa so leta 1952 ob 1. maju prejeli tudi nagrade (Arhivski vir 13; Arhivski vir 19).

»Notri med sabo so bili povezani, to, da se je potem kšeftalo«

V povojnem obdobju pomanjkanja osnovnih življenjskih potrebščin so se morali ljudje znajti na različne načine, svojo vlogo pri tem so imele tudi komisijske trgovine in njihovi zaposleni. Po sogovornikovem pričevanju je bilo pomembno predvsem vedeti, kdaj in kje je bilo kaj na voljo:

je bilo pomembno vedeti, priti do informacij, kako so se poslovodje med sabo obveščali, spraševali, če bi kdo kaj kupil. Nekateri [vojni invalidi] naj bi hodili tudi oblačila iskat na Unrro, so imeli pri tem prednost razdeljevanja oziroma nabave. Meni je bilo pa kar malo nerodno iskat. Ker če si se malo znašel, si se kaj zmenil, pa si rekel, »ti boš zdaj dobil kontingent blaga, a mi lahko zrihtaš za eno obleko?« Odnosi, ne. (Ustni vir 2)

(Tudi) v komisijskih trgovinah so nekateri zaposleni zlorabljali svoj položaj oziroma so se osebno okoriščali, o čemer poročajo viri tako za Ljubljano kot Maribor. V Ljubljani se je denimo ob inventarnem popisu 30. aprila 1952 v podjetju Komisija pojavil »pereč problem«, tj. nesloga med uslužbenci, saj »je bil v poslovalnici 2 ugotovo-

vljen manko večjega obsega«. Zato se je »celotni promet predal v rešitev javnemu tožilstvu ki do danes stvari še ni rešilo« (Arhivski vir 22). Podobno naj bi v Mariboru podjetje »imelo ves čas svojega obstoja težkoče glede slabega trgovskega kadra, raznih malverzacij itd.«. Čeprav naj bi leta 1953 »že lahko govorili o kulturnem, strokovnem in poštenem delu v podjetju« (Arhivski vir 15), naj bi pred tem nekateri zaposleni svoj položaj izkoriščali:

od strank prevzeti komisijski predmeti niso bili prevzeti po posebnem spisku oziroma seznamu, ker za iste odgovarjajo prodajalke [...] Vsi prevzeti predmeti v komisijsko prodajo so vpisani po tekočih številkah v prevzemnih knjigah ter so dani v čuvanje posameznim prodajalkam, katere kako že omenjeno odgovarjajo za te predmete materialno in kazensko. (Arhivski vir 6)

Prodajalci, ki so bili kazensko in materialno odgovorni za prejeto blago, so to prodajali tudi za lastni dobiček, denimo:

Nato ostro kritizira prodajalko, katera je neki stranki prodala kostum za din 10.000.- ne da bi kasirala [...] je tov. upravnik, ko je sprejemal blago v prodajo enostavno vzel iz svojega žepa lastno nalivno pero, katero je bilo po njegovem mnenju manj vredno kot pa tisto, katero je sprejel v prodajo, in nataknil etiketo sprejetega nalivnega peresa na svojo nalivno pero, sprejeto nalivno pero pa dal sebi v žep. Tako je svoje nalivno pero prodal brez vsakega knjiženja in s tem tudi stranko oškodoval. Nadalje je enostavno njegovo dinamo iz svojega kolesa dal brez vsakega knjiženja v prodajo, drugo katera pa je bila prinesena v prodajo pa si rezerviral zase. (Arhivski vir 14)

Podobno naj bi neka trgovka »vzela predmet iz oddelka ženske konfekcije, otroške konfekcije itd. to so bile otroške hlačke ne, da bi jih plačala din 660.-«. Zato je delavski svet sklenil, da je kot predsednica upravnega odbora ta prodajalka naredila veliko napako, ter predlagal, da se jo izključi iz upravnega odbora trgovine (Arhivski vir 8). Strankam so znesek za predmete, ki so jih prinesle v prodajo, izplačali iz blagajn podjetja (Arhivski vir 8). Ker ena od prodajalk prejetega blaga ni vpisala v blagovno knjigo, je bila zato odpuščena, samovoljno je tudi poravnala deset odstotkov provizije, za katero je bilo podjetje oškodovano (Arhivski vir 21; prim. Arhivski vir 6). Kazni za zaposlene pa so bile tudi hujše, saj je bilo vsaj v letih 1952 in 1953, podobno kot v Ljubljani, v zvezi z nelegalnim poslovanjem kar nekaj primerov predanih tudi sodišču. Podjetje je denimo imelo »sporne dajatve v treh v podjetju v preteklosti zaposlenih«: primer prodajalke, ki svojega dolga do podjetja še ni poravnala, je podjetje predalo sodišču, drugi zaposleni prodajalki so po odločbi sodišča zarubili stanovanje, neka poslovodkinja pa je svoj dolg podjetju odplačevala mesečno (Arhivski vir 12; prim. Arhivski vir 8; Arhivski vir 20; Arhivski vir 21). Osebo okoriščanje je bilo torej pogosto povezano prav z zlorabami pri cenenju prinesenega v prodajo:

In je ta poslovodja točno vedel, kaj je vredno, kaj ni vredno. In je odkupil recimo tiste znamke in je rekel, »to ti dam pa nazaj,« pa je plačal. Ta je bil vesel, ker je dobil za tisto toliko in toliko denarja, ni pa vedel, da je dobil bagatelo. Nič skoraj, ne. Kolikor je bilo tistih par znamk, ne, ki jih je on imel, ki so bile zares nekaj vredne. In ta jih je potem v denarnico lepo dal in jih je lepo nesel v Celovec ali pa na Dunaj prodat. (Ustni vir 2)

(Nekateri) zaposleni pa so, denimo v Ljubljani, sodelovali tudi pri preprodaji umetnin in vrednih predmetov, tudi v tujino:

sem poznal primere, ko so bili ljudje kaznovani, ker so s tem švercali. S temi umetninami. So imeli veze s temi komisijskimi trgovinami, so ljudje prinesli notri umetnost, slike pa take stvari, ki so imele umetniško vrednost. Znanih naših slikarjev pa tako naprej. Niso znali ceniti pa je bil zadovoljen, če je dobil toliko ali pa toliko za sliko. In ta jo je znal oceniti pa je vedel, da je slika desetkrat toliko vredna, ne, pa sta se pol zmenila in tako, ne. In je pol policija prišla na sled in so bili kaznovani [...] ker so potem švercali ven [...] Dobili so jih pri meji pravzaprav, ne, ker so šle ilegalno čez, ne. In je, vem, da je bil poslovodja degradiran iz te trgovine, potem pa tista cela veriga, ki je bila vpletena notri. (Ustni vir 2)

S komisijskimi trgovinami in z (nižjim) ocenjevanjem vrednosti predmetov naj bi bili namreč povezani tudi posamezni poznavalci:

Veste, oni so znali oceniti, ali je to original ali je to, kaj jaz vem, da je nekdo risal, pa je podobno kot to [...] In celo neki kustosi so si tudi zase kupili, so vedeli, da je to vrednost [...] kustos, ki je že vedel, koliko je vredna, sploh pa, če je mislil, da jo je za sebe že kupoval, jo je ocenil sebi v korist. Ta pa, ki ni vedel, koliko je vredna slika, je pač bil vesel, da jo je prodal. (Ustni vir 2)

V prvem povojnem desetletju sta bila tihotapljenje in prekupčevanje pogosta: »Veste, šverc komerc je zmeram delal, to morate vedet« (Ustni vir 2). Povezana sta bila tudi s komisijskimi trgovinami, čeprav je bil po drugi strani strog tudi nadzor: »Notri med sabo so bili povezani, to, da se je potem kšeftalo. Ja pa bila Udba, ta notranja uprava, je bila zelo povezana tukaj, kontrola je bila nad tem [...] Pa če je bilo treba, če je tam dišalo, so tudi katerega zaprli zraven« (Ustni vir 2).

Izbira iz nuje in nuja izbire

Kupovanje oblačil v komisijskih trgovinah v prvih letih po drugi svetovni vojni vsaj iz določenih zornih kotov težko primerjamo s sodobnim kupovanjem v najrazličnejših trgovinah z rabljenimi oblačili. Nekateri raziskovalci slednje namreč pojasnjujejo kot t. i. *first option, second choice*, tj. kot potrošniško prakso, ki si jo ljudje lahko privoščijo,

a je same po sebi ne bi izbrali. Gre za izključenost iz preostalih, prevladujočih vrst sodobnega t. i. *first-hand* potrošništva oziroma nakupovanja novih dobrin, zaradi česar (ekonomske) nuje in izbire tudi ne moremo razumeti kot nasprotujočih si, ampak kvečjemu prepletenih razlogov za sodobno nakupovanje rabljenih oblačil (glej npr. Williams in Paddock 2003: 329, 332, 334).²⁵ Po letu 1945 pa oblačil na Slovenskem ni bilo tako lahko dobiti kot danes, komisijske trgovine pa so bile vsaj v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni in vsaj v večjih mestih del splošnega, množičnega in ne alternativnega oskrbovanja (tudi) z njimi. To dokazuje tudi umeščenost takšnih trgovin – vsaj tistih, ki jih je v omenjenem obdobju upravljala invalidska organizacija – v samo središče večjih slovenskih mest, v že zgodovinske prostore antikvarne dejavnosti. Rabljenih oblačil po drugi svetovni vojni torej niso razumeli kot marginalne kategorije predmetov, ki bi bila tudi umeščena v marginalni (urbani) prostor (Strasser 1999: 6), ampak so bila za množično oskrbo še kako bistvena in pomembna. Prav tako komisijske trgovine, delujoče v prvem desetletju po drugi svetovni vojni, težko primerjamo s sodobnimi komisijskimi trgovinami oziroma t. i. *consignment stores*, ki jih kot eno od prizorišč sodobnega alternativnega potrošništva navaja literatura (glej npr. Crewe in Gregson 2003; Cervellon in Carey 2012; Han 2013; Le Zotte 2013; Olris Hansen in Due Jensen 2014; Marzella 2015). V sodobnih komisijskih trgovinah z oblačili se namreč prodajajo predvsem dobro ohranjena, leto ali dve stara oblačila, zaradi česar je za trgovce še zlasti pomembno, da s svojimi strankami oziroma tistimi posamezniki, katerih rabljeno blago prodajajo, ohranjajo dober odnos in si s tem zagotavljajo kakovostno blago (Han 2013: 6). V komisijskih trgovinah, obravnavanih v prispevku, pa so, kot je pokazalo gradivo, prodajali širši nabor blaga – kar so vanje prinesli posamezniki, pa tudi, kar so jim kot slabše blago odstopila podjetja.

Sploh pa je t. i. *consignment stores* težko primerjati s socialističnimi komisijskimi trgovinami, vsaj nekaterimi – sploh če upoštevamo preozke opredelitve komisijskih trgovin, ki naj bi bile (le) prodajalne novega, zaželenega in (z Zahoda) pretihotapljenega blaga (Studen Petrovič 2010; Panić 2014). Izhodišča za razumevanje razlogov, zakaj so (vsaj nekatere) komisijske trgovine prenehale delovati kot posrednice rabljenih oblačil, Komisioni in Posredniki pa so se uveljavljali predvsem kot njihovo nasprotje, tj. kot trgovine z najbolj zaželenimi in modnimi oblačilnimi kosi, lahko sicer najdemo že v sočasni literaturi. Že v 60. letih 20. stoletja so nekateri raziskovalci ugotavljali, da za uspešno prodajo rabljenih oblačil ni dovolj njihova nizka

cena in da je prodaja odvisna predvsem od izrabljenosti in obnem modnosti oblačil (Winakor in Martin: 1963). Pozneje so mnogi razmišljali tudi o avtonomnosti predmetov kot objektov oziroma njihovi vlogi pri razširjanju jaza, pa o kontagioznosti predmetov (Roux in Korchia 2006: 29), upoštevati je treba tudi razvoj jugoslovanske modne industrije in konfekcije, od srede 60. let prejšnjega stoletja tudi nakupovalni turizem in nasploh razvijajoče se socialistično potrošništvo (Duda 2005, 2010; prim. Panić 2014).

Domnevam, da je v nasprotju z nakupovanjem rabljenih oblačil po starinarnicah na začetku in ob koncu 19. stoletja, kjer so bila za dostopno ceno na voljo modernejša ali oblačila višjih družbenih razredov (prim. Habinc 2016: 69), nakupovanje v komisijskih trgovinah z rabljenim blagom po drugi svetovni vojni vse bolj postajalo premoderno in znak zastarelosti ter revščine.²⁶ Če je namreč novost modna vrednota meščanske družbe že od 1. polovice 19. stoletja in če se družbena zapoved po individualni drugačnosti in tekmovalnosti napaja iz močno raznovrstne in spreminjajoče se ponudbe novega, je vsaj od 60. let prejšnjega stoletja to, kot se zdi, ponovno postajalo vse pomembnejše: »Samo modne novosti so ohranile sposobnost učinkovanja kot simbolne vrednosti, stari izdelki, čeprav funkcionalni, omenjeno sposobnost izgubijo« (Žagar 2011: 122). Ko izbira iz nuje torej ni več prevladovala, ampak se je vse bolj ponovno uveljavljala nuja izbire, so s svojo spremenjeno vlogo na jugoslovansko trgovsko prizorišče vstopili tudi Komisioni in Posredniki z zaželenim in najnovejšim blagom iz Zahodne Evrope. Toda, kakšen je bil ta prehod od komisijskih trgovin kot prodajaln starega h komisijskim trgovinam kot prodajalnam novega in zaželenega, in kaj vse ga je omogočalo, je natančneje treba še raziskati.²⁷

Zaenkrat lahko v literaturi znano opredelitev socialističnih komisijskih trgovin kot prodajaln novega, zaželenega in iz Zahodne Evrope pretihotapljenega blaga (Studen Petrovič 2010; Panić 2014) le spoznamo kot preozko. Zanika namreč njihovo vlogo v zgodnjem socializmu in s tem tudi svojevrstno kontinuiteto iz predsocijalističnega časa ter premisleke o primerjavah s sodobnimi, postsocijalističnimi komisijskimi trgovinami, denimo z rabljenimi otroškimi oblačili in opremo ali pa oblačili višjega cenovnega razreda (prim. Habinc 2016). V prvih letih po drugi svetovni

26 Za premisleke v zvezi s tem se zahvaljujem tudi kolegici Veronici Aplenc.

27 Zanimivo bi bilo preučiti tudi vlogo podjetja Dom, ki je bilo od leta 1946 namenjeno predvsem prodaji (rokodelskih) izdelkov po Jugoslaviji, leta 1949 je že imelo status izvoznega podjetja, do leta 1950 pa je odprlo poslovalnice tudi v turističnih območjih (Aplenc 2014: 268, 270). Od srede 70. let prejšnjega stoletja je Dom sodeloval tudi pri komisijski prodaji, saj se mu je leta 1979 pridružilo podjetje Posrednik (Bogataj 1986: [15]). Zanimivo bi bilo njegovo vlogo primerjati z vlogo podobnih podjetij po drugih socialističnih državah, denimo poljsko Cepelio (prim. Klekot 2010). Za premisleke s tem v zvezi se zahvaljujem Janezu Bogataju.

25 Nakupovanje v trgovinah z rabljenimi oblačili danes ne priča zgolj o racionalnih potrošniških motivacijah in nezmožnosti trga, da bi z novimi dobrinami zadovoljil vse potrebe. Zato trgovanja s starim ne moremo razumeti kot relikv preteklosti, ampak gre za sestavni del sodobnih (čeprav alternativnih) potrošniških sistemov (Stobart in Van Damme 2010: 4, 7, 11).

vojni, v času velikega pomanjkanja različnih materialnih dobrin, ko so ljudje do njih prihajali na najrazličnejše (tudi nelegalne) načine (prim. Žagar 2011: 184–185), je država v oskrbo z oblačili torej posegla tudi tako, da je skušala določiti, kdo naj bi od trgovanja z rabljenimi kosi imel korist. Gospodarsko in ideološko ustrezno je bilo posredovanje rabljenega blaga vsaj začasno prepustiti zvezi vojnih invalidov. V letih najhujšega pomanjkanja so komisijске trgovine po večjih mestnih središčih tako prispevale k utrjevanju družbenega statusa ene od skupin, zaslužne za priborjeno svobodo, državo in novo družbeno ureditev, konkretno k zneskom za finančno nadomestilo za invalidnost in k zaposlovanju vojnih invalidov in vdov. Za množice pa je bil to eden redkih obstoječih in legalnih načinov oskrbe z oblačili in obutvijo kot delom najnujnejših življenjskih potrebščin.

Literatura

- AJLEC, Kornelija: Unrra v Jugoslaviji in Sloveniji. *Prispevki za novejšo zgodovino* 53 (2), 2013, 79–99.
- APLENC, Veronica E.: Slovenian Industrial Design and Folk Crafts under Yugoslav State Socialism: (Non-)Intersections of the Yugoslav Socialist Modern and the Slovenian Traditional. *Centropa* 14 (3), 2014, 260–272.
- BOGATAJ, Janez: 40 let podjetja Dom in njegova vloga pri ohranjanju in razvijanju domače in umetne obrti v Sloveniji in Jugoslaviji. V: Janez Bogataj, *Dom, 40 let*. Ljubljana: Proizvodno in trgovsko podjetje za domačo in umetno obrt Dom, 1986, [3–25].
- BREN, Paulina: Tuzex and the Hustler. V: Paulina Bren in Mary Neuberger (ur.), *Communism Unwrapped: Consumption in Cold War Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2012, 27–48.
- BREN, Paulina in Mary Neuberger: Introduction. V: Paulina Bren in Mary Neuberger (ur.), *Communism Unwrapped: Consumption in Cold War Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2012, 3–19.
- CERVELLON, Marie-Cecile, Lindsey Carey in Trine Harms: Something Old, Something Used: Determinants of Women's Purchase of Vintage Fashion vs Second-Hand Fashion. *International Journal of Retail & Distribution Management* 40 (12), 2012, 956–974.
- CREWE, Louise in Nicky Gregson: *Second-Hand Cultures*. Oxford: Berg Publishers, 2003.
- DUDA, Igor: *U potrazi za blagostanjem: O povjesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2005.
- DUDA, Igor: *Pronađeno blagostanje: Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih in 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2010.
- GILLE, Zsuzsa: *From the Cult of Waste to the Trash Heap of History: The Politics of Waste in Socialist and Postsocialist Hungary*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press, 2007.
- GLAVAN, Rok: Antikvariati v Ljubljani. *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 51 (3), 2003, 313–326.
- GUENTCHEVA, Rossitza: Mobile Objects: Corecom and the Selling of Western Goods in Socialist Bulgaria. *Etudes Balkaniques* 45 (1), 2009, 3–28.
- HABINC, Mateja: Izjemnost trgovanja z rabljenimi oblačili v (sodobni) Sloveniji? *Glasnik SED* 56 (1–2), 2016, 64–73.
- HAN, Jinhee: *Understanding Second-Hand Retailing: A Resource based Perspective of best Practices Leading to Business Success*. Graduate Theses and Dissertations, Paper 13636. Iowa: Iowa State University, 2013.
- HIMMELREICH, Bojan: *Pike, špekulanti in Trumanova jajca: Preskrba prebivalstva Slovenije z blagom široke potrošnje v letih 1945–1953*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2008.
- IVANOVA, Anna: Shopping in Beriozka: Consumer Society in the Soviet Union. *Studies in Contemporary History* 10, 2013, 243–263.
- KLEKOT, Ewa: The Seventh Life of Polish Folk Art and Craft. *Etnološka tribina* 40 (33), 2010, 71–85.
- KODRIČ-DAČIĆ, Eva: Federalni zbirni center in njegov prispevek k dopolnitvi fondov Narodne in univerzitetne knjižnice. *Knjižnica* 44 (4), 2000, 51–63.
- LE ZOTTE, Jennifer: »Not Charity, but a Chance«: Philanthropic Capitalism and the Rise of American Thrift Stores, 1894–1930. *The New England Quarterly* 86 (2), 2013, 169–195.
- MARZELLA, Fabio: The Second-Hand Market: The Practice of Reusing Goods in Cultures Dominated by the New. *Italian Sociological Review* 5 (1), 2015, 105–122.
- OLRIS HANSEN, Julie in Stine Due Jensen: *The World of Second-Hand Goods: A Different Community*. Magistrsko delo. Lund: Lund University, School of Economics and Management, 2014.
- PANIĆ, Ana: Po poslednji modri: Odevanje između ideologije i konzumerizma. V: Ivana Dobrivojević, Igor Duda, Sabina Mihelj in Ana Panić, *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*. Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014, 64–65.
- RENDLA, Marta: Založenost trga z blagom za široko potrošnjo v Sloveniji v času socializma. V: Nina Vodopivec (ur.), *Med državo in trgovom: Cikli in prelomi v zgodovini*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014, 111–141.
- REPE, Božo: Vojaški invalidi po drugi svetovni vojni. V: Peter Pavel Klasinc, France Kresal, Vladimir Pegan in Božo Repe: *Vojni invalidi: Pravna zaščita in organiziranost vojnih invalidov na Slovenskem*. Ljubljana: Zveza društev vojnih invalidov Slovenije, 2005, 181–226.
- ROUX, Dominique in Michaël Korchia: Am I What I Wear? An Exploratory Study of Symbolic Meaning Associated with Secondhand Clothing. *Advances in Consumer Research* 33, 2006, 29–35.
- STOBART, Jon in Ilja Van Damme: Introduction: Modernity and the Second-Hand Trade: Themes, Topics and Debates. V:

Jon Stobart in Ilja Van Damme (ur.), *Modernity and the Second-Hand Trade: European Consumption Cultures and Practices, 1700–1900*. London: Palgrave Macmillan, 2010, 1–15.

STRASSER, Susan: *Waste and Want: A Social History of Trash*. New York: An Owl Book, 1999.

STUDEN PETROVIĆ, Maja: Serbia: Urban Dress, 1945 to Twenty-First Century. V: Djurdja Bartlett (ur.), *Berg Encyclopedia of World Dress and Fashion, vol. 9, East Europe, Russia and the Caucasus*. Oxford in New York: Berg, 2010, 527–531.

THELEN, Tatjana: Shortage, Fuzzy Property and Other Dead Ends in the Anthropological Analysis of (Post)Socialism. *Critique of Anthropology* 31 (1), 2011, 251–255.

TOMAŽIČ, Tanja: *Ljubljana po predzadnji modi*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1983.

WINAKOR, Geitel in Marcela Martin: Used-Clothing Sales in a Small City. *Journal of Home Economics* 55, 1963, 357–359.

WILLIAMS, Collin C. in Christopher Paddock: The Meanings of Informal and Second-Hand Retail Channels: Some Evidence from Leicester. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research* 13 (3), 2003, 317–336.

ZATLIN, Jonathan: Consuming Ideology: Socialist Consumerism and the Intershops, 1970–1989. V: Peter Hübner in Klaus Tenfelde (ur.), *Arbeiter in der SBZ-DDR*. Essen: Klartext-Verlag, 1999, 555–572.

ZATLIN, Jonathan R.: *Making and Unmaking Money: Economic Planning and the Collapse of East Germany*. Berkeley: UC Berkeley, Institute of European Studies, Other Recent Work, 2007.

ŽAGAR, Janja: *Osební videz: Izbira in komunikacija*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2011.

Arhivski viri

Arhivski vir 1: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 1, Zapisnik kolegija z dne 13. 12. 1949, ki se je vršil ob 12.15 uri v prostorih GOZVVIS-a.

Arhivski vir 2: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 1, Analiza podatkov o proizvodnji, plačilnem fondu, zaposlenem osebju, produktivnosti in delovni disciplini invalidskih gospodarskih podjetij v letu 1951.

Arhivski vir 3: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 1, Analiza dela glavne uprave invalidskih podjetij Slovenije za leto 1951.

Arhivski vir 4: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 1, Zapisnik četrte redne seje kolegija GOZVVIS, ki se je vršila v četrtek, dne 26. julija 1951 ob 16. uri v prostorih Predsedstva GOZVVIS.

Arhivski vir 5: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 12, Poročilo, Ljubljana 1. 10. 1951 (91/73), Glavni odbor Zveze VVIS.

Arhivski vir 6: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 18, Za-

pisnik spisan dne 30. 4. 1952 v Invalidskem podjetju »Komisija« Maribor ob priliki primopredaje upravniških poslov komisijske trgovine na Glavnem trgu št. 16 s podružnico Koroška c. 20.

Arhivski vir 7: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 18, Seznam prodajaln, GOZVVIS, gospodarski oddelek št. II/15311, 23. 12. 1952.

Arhivski vir 8: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisnik upravnega odbora in delavskega sveta »Komisija« Maribor 1952, Zapisnik delavskega sveta 30. 4. 1952.

Arhivski vir 9: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisnik upravnega odbora in delavskega sveta »Komisija« Maribor 1952, Zapisnik delavskega sveta 29. 5. 1952.

Arhivski vir 10: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisnik upravnega odbora in delavskega sveta »Komisija« Maribor 1952, Zapisnik seje upravnega odbora 17. 7. 1952.

Arhivski vir 11: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisnik upravnega odbora in delavskega sveta »Komisija« Maribor 1952, Zapisnik delavskega sveta 18. 7. 1952.

Arhivski vir 12: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisnik upravnega odbora in delavskega sveta »Komisija« Maribor 1952, Poročilo o poslovanju podjetja »Komisija, Maribor XXXXX, 30. 11. 1952.

Arhivski vir 13: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisniki upravnega odbora in delavskega sveta Komisija Celje 1952 11–214.

Arhivski vir 14: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisnik zasedanja delavskega sveta 11. 3. 1952.

Arhivski vir 15: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisnik upravnega odbora in delavskega sveta »Komisija« Maribor 1953, 10/54, Zapisnik zasedanja delavskega sveta 29. 3. 1953.

Arhivski vir 16: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, 10/71, Zapisnik seje delavskega sveta 24. 4. 1953.

Arhivski vir 17: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisnik upravnega odbora in delavskega sveta »Komisija« Maribor 1953, 10/75, Zapisnik delavskega sveta 26. 5. 1953.

Arhivski vir 18: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisnik upravnega odbora in delavskega sveta »Komisija« Maribor 1953, 10/82, Zapisnik 5. rednega zasedanja delavskega sveta 11. 7. 1953.

Arhivski vir 19: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisnik upravnega odbora in delavskega sveta »Komisija« Maribor 1953, 10/92, Zapisnik z dne 21. 10. 1953.

Arhivski vir 20: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisnik upravnega odbora in delavskega sveta »Komisija« Maribor 1953, Zapisnik 7. zasedanja delavskega sveta 24. 10. 1953.

Arhivski vir 21: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisnik upravnega odbora in delavskega sveta »Komisija« Maribor 1953, Poročilo k poslovanju podjetja »Komisija« Maribor, k bilanci dne 31. 12. 1953.

Arhivski vir 22: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, Zapisniki upravnega odbora in delavskega sveta Komisija Ljubljana 1953, 10/68.

Arhivski vir 23: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, 18/16, Zapisnik 8. rednega zasedanja delavskega sveta z dne 3. 2. 1954.

Arhivski vir 24: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 55, 18/17, Zapisnik 1. rednega zasedanja delavskega sveta Invalidskega podjetja Komisija, Maribor, Glavni trg 16, Maribor 2. 4. 1954.

Arhivski vir 25: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 57, Zapisniki sej ROZVVIS od leta 1945 dalje do 18. VI. 1946, Zapisnik seje začasnega akcijskega odbora Združenja vojnih invalidov, vdov in sirot v Ljubljani z dne 25. junija 1945.

Arhivski vir 26: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 57, Zapisnik konference vseh tajnikov okrajnih odborov VVI, 8. 7. 1947.

Arhivski vir 27: SI AS, Arhiv Republike Slovenije, AS 539, Glavni odbor Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, šk. 57, Zapisnik konference sekretarjev Okrajnih odborov VVI Slovenije, 3. 3. 1949.

Arhivski vir 28: SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 402/6, Občinski ljudski odbor Ljubljana Center, serija 6, 1955-61, šk. 14, a. e. 81, Pravila in spremembe pravil, Podjetje Komisija, Stari trg 4 (1956), Pravila trgovskega podjetja »Komisija«, Ljubljana, Stari trg 4, (sprejeta) na seji 15. 4. 1957.

Arhivski vir 29: SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 475, MLO Ljubljana, industrija in obrt, serija 4, Bilance 1946-55, šk. 37, a. e. 602, Trgovsko podjetje Komisija, Poslovno poročilo, Bilanca z dne 31. 12. 1954.

Arhivski vir 30: SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU/0477, MLO Ljubljana, trgovina in preskrba A.143, t. e. 17, Kartoteka trgovskih podjetij, obrtnih podjetij, zadrug in drugih ustanov A-Ž. Spis 387 »Komisija«, Dopis TP 5251/48. Predmet: Invalidsko podjetje »Komisija«, poslovalnice, Stari trg 4, Ljubljana 23. 9. 1948.

Arhivski vir 31: SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU/0477, MLO Ljubljana, trgovina in preskrba A.143, t. e. 17, Kartoteka trgovskih podjetij, obrtnih podjetij, zadrug in drugih ustanov A-Ž, Odločba za ustanovitev invalidskega podjetja 10. 8. 1948, Mestni odbor vojaških vojnih invalidov za glavno mesto Ljubljana.

Arhivski vir 32: SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU/0477, MLO Ljubljana, trgovina in preskrba A.143, t. e. 17, Kartoteka trgovskih podjetij, obrtnih podjetij, zadrug in drugih ustanov A-Ž, TP 4598/48. Predmet: Invalidsko trgovsko podjetje »Komisija« Ljubljana, Odobritev ustanovitve in potrditev pravil.

Arhivski vir 33: SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU/0477, MLO Ljubljana, trgovina in preskrba A.143, t. e. 17, Kartoteka trgovskih podjetij, obrtnih podjetij, zadrug in drugih ustanov A-Ž, Pravilnik, 10. 8. 1948.

Arhivski vir 34: SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU/0477, MLO Ljubljana, trgovina in preskrba A.143, t. e. 17, Kartoteka trgovskih podjetij, obrtnih podjetij, zadrug in drugih ustanov A-Ž, Pritožba proti likvidaciji in prevzemu Invalidskega podjetja »Komisija«, Ljubljana 7. 12. 1949.

Arhivski vir 35: SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU/0477, MLO Ljubljana, trgovina in preskrba A.143, t. e. 17, Kartoteka trgovskih podjetij, obrtnih podjetij, zadrug in drugih ustanov A-Ž, 79/52 (dokument iz leta 1952).

Arhivski vir 36: SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU/0477, MLO Ljubljana, trgovina in preskrba A.143, t. e. 17, Kartoteka trgovskih podjetij, obrtnih podjetij, zadrug in drugih ustanov A-Ž, Predmet: Prošnja za poslovalnico, Poverjeništvu za trgovino in gostinstvo MLO, 29. 2. 1952.

Arhivski vir 37: SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU/0477, MLO Ljubljana, trgovina in preskrba A.143, t. e. 17, Kartoteka trgovskih podjetij, obrtnih podjetij, zadrug in drugih ustanov A-Ž, Predmet: Prijava prodajaln odnosno poslovalnic, Ljubljana 12. 6. 1952.

Arhivski vir 38: SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU/0477, MLO Ljubljana, trgovina in preskrba A.143, t. e. 17, Kartoteka trgovskih podjetij, obrtnih podjetij, zadrug in drugih ustanov A-Ž.

Spletni viri

Spletni vir 1: ODŽAKLIJEVIĆ, Dragan: Komision. V: *Leksikon Yu mitologije*, <http://www.leksikon-yu-mitologije.net/komision/>, 9. 1. 2017.

Spletni vir 2: ADRIĆ, Iris: Komision. V: *Leksikon Yu mitologije*, <http://www.leksikon-yu-mitologije.net/komision/>, 9. 1. 2017.

Spletni vir 3: ŠUTEJ ADAMIČ, Jelka: Obujena zgodba o podpisanih reverzih. Delo, 11. 11. 2010, <http://www.delo.si/kultura/obujena-zgodba-o-podpisanih-reverzih.html>, 10. 1. 2017.

Spletni vir 4: KERR, J. L.: *Hard-Currency Shops in Eastern Europe*. 27. 10. 1977, RAD Background Report/211. Radio Free Europe Research, <http://osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/116-2-87.shtml>, 24. 1. 2017.

Časopisni viri

Časopisni vir 1: V Starinarni je živahno. *Invalidski vestnik* 25 (3), 10. 2. 1948, 3.

Časopisni vir 2: Uspehi enoletne gospodarske dejavnosti invalidske organizacije. *Invalidski vestnik* 15 (8), 25. 4. 1948, 3.

Časopisni vir 3: Oglas. *Invalidski vestnik* 27 (6), 27. 3. 1950, 4.

Časopisni vir 4: Oglas. *Invalidski vestnik* 27 (15), 25. 8. 1950, 4.

Ustni viri

Ustni vir 1: Uršič, Metoda: Galerija Ažbe, intervju, 2. 12. 2016.

Ustni vir 2: Orožim, Anton: Društvo vojnih invalidov Ljubljana, intervju, 9. 12. 2016.

Drugi viri

Drugi vir 1: Dr. Nemo [Hugo Uhlir]: *Trgovsko-gospodarski leksikon*. 1. del (A–K), 2. del (L–Ž). Ljubljana: Umetniška propaganda, 1935–1938.

Drugi vir 2: *Gospodarski adresar glavnega mesta Ljubljane*. Ljubljana: Turistični urad v Ljubljani, 1953.

Drugi vir 3: Teply, Bogo: *Maribor: Ilustriran vodnik po mestu in okolici*. Maribor: Obzorja, 1955.

Drugi vir 4: *Veliki adresar glavnega mesta Ljubljana*. Ljubljana: Zveza slepih, Okrajni odbor Ljubljana, 1959.

Commission Sale (of Clothes) after the Second World War

Just before the onset of the Second World War, the second-hand trade was generally practiced only in larger Slovene towns, and even there it was limited solely to certain streets and subjected to hygienic standards and provisions regulating public safety. During the first post-war years, the trade in second-hand goods was even more frowned upon. In such circumstances, and for economic and ideological reasons, the Alliance of Military Invalids of War took over the management of a part of commission stores. Although none of them operated in the region of Primorska, which was due to the still-unresolved state border with Italy, there were stores in Ljubljana, Maribor, Celje, Murska Sobota and, at least for a few months, in Trbovlje. *Komisija*, a second-hand store in the historic city center of Ljubljana, was opened in 1948. Four years later, in 1952, it had four branches: two were selling clothes (and fancy goods), one offered technical and fancy goods, and another one furniture and musical instruments. *Komisija*, a second-hand shop in Maribor, which existed at least since 1949, also had two branches in the center of the city. The shop in Celje, named *Starinarna*, opened its doors in 1947, and the one in Murska Sobota, called *Komisija*, operated at least in 1950. The *Komisija* second-hand shop in Trbovlje operated for several months in 1950. Generally buying goods from private citizens, these stores were also selling damaged or inferior but newly-made goods produced by different companies. Although the data on the number of employees varies greatly from year to year disabled enterprises always employed war invalids and widows. In 1949, for example, commission stores were the most successful enterprises of all disabled companies. By the beginning of the 1950s, however, they started to conduct business with more caution and paid more attention to the appearance and tidiness of their stores, and in order to avoid abuses and personal gain also to the training of their staff. Even though the salespeople were criminally and materially liable for the goods received, at the time of the overall lack of consumer goods some of the items could be purposefully undervalued, resold, or appropriated by the staff. And it is precisely because of the general shortage of goods in the first post-war years that the operation of commission stores managed by disabled companies cannot be compared to the present-day variety of second-hand shops. Furthermore, the widespread definition of socialist commission stores as shops selling new, desirable, and smuggled or imported goods from Western Europe, which is frequently found in scientific literature, tends to be too narrow and oversimplified.

